

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΕΠΙΣΤΗΜΗΣ & ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ

Α-Ι. Δ. Μεταξάς
Ομότιμος Καθηγητής του Πανεπιστημίου Αθηνών
Καθηγητής του Πανεπιστημίου του Στρασβούργου
(École Doctorale)

Τέχνη και εξουσία

-για μια άλλη, παρακείμενη, προσέγγιση της πολιτικής πράξης-

Π. Μ. Σ.
Πολιτική Επιστήμη και Κοινωνιολογία
2019-2020

Εισαγωγικό σημείωμα

Από τις μεγάλες προκλήσεις στις αισθητικές αντιδράσεις

Κάθε Εποχή, με σύνορα μισάνοιχτα η μια προς την άλλη, διακρίνεται περισσότερο από τις προκλήσεις της και λιγότερο από τις ομοφωνίες της. Σε περιόδους, συχνά όχι μικρής διάρκειας, κάποιες από τις προκλήσεις κυριαρχούν. Και τις συζητάμε, τις μοιραζόμαστε ως καυτά μεγάλα προβλήματα. Αυτό γίνεται είτε επειδή κάποιοι μιλούν γι' αυτά με έναν τρόπο που τα κάνει ευρύτερα προσιτά και αποκαλύπτει την κρισιμότητά

τους, είτε γιατί κι' εμείς οι άλλοι από κάποια στιγμή αρχίζουμε να τα νοιώθουμε. Έστω κι' αν δεν μπορούμε όλα να τα εξηγούμε. Η Τέχνη, που είναι μια από αυτές τις αποκαλυπτικές ομιλίες, παρακολουθεί τη ζωή –από την οποία και προκύπτει- και με κάποιους από τους δημιουργούς της τις μεγάλες προκλήσεις τις διαβάζει. Και τις αναπαριστά. Και σε αισθητικά διερωτήματα τις μεταγράφει.

Οι μεγάλες προκλήσεις όμως, τα καυτά ζητήματα, δεν συνδέονται μόνο με τις επίσημες εξουσίες αλλά και με τις άτυπες κατεξουσιάσεις. Με αυτές δηλαδή τις συχνά αδιόρατες επιβολές οι οποίες μέσα από διάφορα σύμβολα μας επικαθορίζουν. Είναι κυρίως από αυτές τις κατεξουσιάσεις που η Τέχνη προκαλείται. Και ενίσταται στις διάφορες υποταγές που μας ζητάνε. Και που δεν δικαιολογούνται πράγματι από κάποιο αντικειμενικά γενικό και δημόσιο συμφέρον, από κάποια ανώτερη ευρυθμία. Συχνά υποψιάζεται η Τέχνη πως όχι μόνο κάτι τέτοιο δεν συμβαίνει, αλλά ότι, αντιθέτως, οι

διάφορες νομιμοποιητικές επικλήσεις με τις οποίες η εξουσία συνδέει τις απαιτήσεις της, τον κριτικό μας έλεγχο προσπαθεί να παρακάμψει.

Γι' αυτό, κάποιοι δημιουργοί, πολύ ξεχωριστοί μουσικοί, καλλιτέχνες, συγγραφείς –και ορισμένοι ζωγράφοι είναι ανάμεσά τους- με το έργο τους τις εξουσίες τις επίσημες εγκαλούνε. Αλλά και τις άδηλες κατεξουσιάζσεις φανερώνουν. Άλλοτε, απροσχημάτιστα οι καλλιτέχνες, ευθέως πολιτικά, και άλλοτε εξ αντικειμένου, με τη μορφή που επιλέγουν να μιλήσουν, Θεσμούς και Ιδεολογίες αμφισβητούνε. Στη δεύτερη περίπτωση, αυτό γίνεται κάποτε με τρόπο έμμεσο και λεπταίσθητο, ώστε οι εγκαλούμενοι να μη αντιληφθούν την κατάκριση που τους απευθύνεται. Η κοινωνία όμως δαισθάνεται τον κριτικό τους λόγο.

Στο χρονικό πλαίσιο αυτών των διαλέξεων, αυτήν την τόσο ενδιαφέρουσα σχέση "Τέχνης και Αμφισβήτησης", θα περιορισθούμε να την ανιχνεύσουμε με αφετηρία

κυρίως τη "ζωγραφική πράξη". Κάποια μουσικά ή ποιητικά έργα θα τ' αφήσουμε απλά να παρεισφρήσουν. Μπορεί έτσι κάποιοι να υποψιαστούν τους υποκείμενους διαλόγους που διεξάγονται, όσο βέβαια αυτό συμβαίνει, ανάμεσα σ' εκείνο που "βλέπεται" και σ' εκείνο που "ακούγεται".

Κάθε ζωγραφικό έργο που έχει εδώ επιλεγεί αντιστοιχεί σε μια πρόκληση που για κάποιο διάστημα κυριαρχεί σε ορισμένη εθνική ή και ευρύτερη πολιτισμική περιοχή. Σπουδάζοντάς το, το έργο, ως παρακείμενο στην πολιτική διαδικασία γεγονός, ποιος ξέρει και για πόσα άλλα θα μας κάνει ίσως να διερωτηθούμε.

A-I. Δ. Μ.

ΤΕΚΜΗΡΙΑ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗΣ

Η παρουσίαση των τεκμηρίων αρχίζει από τα τέλη του ΧVΙΙΙ αιώνα, συνεχίζεται σε όλον το ΧΙΧ και κλείνει, προσωρινά βέβαια, στα μέσα του ΧΧ. Κανένα εικαστικό τεκμήριο δεν τερματίζει οριστικά μια συζήτηση που από μια μεγάλη πρόκληση ανακύπτει. Πώς θα μπορούσε, άλλωστε, κάτι τέτοιο να γίνει! Όμως, όσο ξεχωριστό κι' αν είναι ένα έργο κάτι και από την προηγούμενη εικαστική σκέψη παραλαμβάνει, έστω κι' αν αλλιώς τη διηγείται τώρα.

Μήπως όμως έτσι, μέσα από αυτές τις συναντήσεις ανάμεσα στα νέα και τα παλιά, κάποιο ρεπερτόριο για τις μονιμότερες ανησυχίες μας αλλά και για τις σθεναρά αντιστεκόμενες βεβαιότητές μας συγκροτείται;

Η αμφισβήτηση του ορθολογισμού

Κάποιοι, με ιδιαίτερες διαισθαντικές ανησυχίες, στην απόλυτη, στην καθεαυτή αξία του Λόγου δυσπιστούνε. Τις αλάνθαστες τις εξουσίες τις φοβούνται. Στα όνειρά τους όμως, στις αδιαμεσολάβητες από τον εν εγρηγόρσει νου μας παραστάσεις, τις εκτροπές, τις βλέπουνε να φθάνουν. Και ζωγραφίζοντάς τες, με αλληγορίες, με κάποιο τρόπο προσπαθούν να μας το πούνε.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ:

W. Blake,
- **Urizen**, 1794

- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:

J. Haydn,
- **Η Δημιουργία**, (Η αναπαράσταση του χάους, διάρκεια: 7'05)

Η καταγγελία της βίας

Η έλλειψη της αναγκαίας συμμετρίας στα μεγέθη της ζωής μπορεί δεινά πολλά να προκαλέσει. Η απεικόνιση του τεράστιου, του τερατώδους –ως αναίρεση της λογικής- προειδοποιεί. Και από προηγούμενες βιωμένες εμπειρίες, την απειλή της βίας συμβολίζει. Στην άχρωμη εκδοχή του, την ασπρόμαυρη του “γίγαντα”, η απειλή είναι διαχρονική. Στην έγχρωμη, του “κολοσσού” η απειλή έχει συντελεσθεί. Η βία έχει συγκεκριμένη και αποδεδειγμένη ιστορία.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ:
Francisco de Goya y Lucientes,
- **Ο γίγαντας**, 1820
- **Ο κολοσσός**, 1808

- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:
L. van Beethoven,
- **Σονάτα για κλαβιέ και βιολί, Op. 24**, (Adagio molto espressivo, διάρκεια: 6'22)

Η ανεπάρκεια της κληρονομικής εξουσίας

Η τύχη της γέννησης ή η καταγωγή δεν φαίνεται να φθάνουν. Για να ασκηθεί σωστά η εξουσία άλλα απαιτούνται. Ανομολόγητη η διαπίστωση. Η ζωγραφική όμως, με τη μορφή του ανεπαίσθητου προσωπογραφικού υπαινιγμού, καθώς θα “εξυμνεί”, πολλά αντίθετα θα διαρρέει.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ:
Francisco de Goya y Lucientes,
- **Ο Βασιλιάς Φερδινάνδος VII**, 1814

- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:
Juan Crisostomo de Arriaga,
- **Οι ευτυχισμένοι σκλάβοι**, (Εισαγωγή, διάρκεια: 8')

Η ανάδειξη της καθημερινότητας

Στου Ingres τις νεοκλασικίζουσες ωραιότητες αρχίζουν κάποιοι να αντιδρούνε. Κι' οι κατασκευασμένες αρτιότητες δεν πείθουν. Οι καθημερινές πραγματικότητες πρέπει τώρα να εξαρθούνε. Να τιμηθούν αυτές, οι μόνες γνήσιές μας σχέσεις.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ:
Gustave Courbet,
- **Πίνακας από ανθρώπινες φιγούρες. Το χρονικό μιας ταφής στο Ornans, 1849**
- **Καλημέρα κύριε Courbet, 1854**

- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:
L-H. Berlioz,
- **Le chant des chemins de fer** (διάρκεια: 9'23)

Μήπως ο θετικισμός πρέπει να κάνει λίγο πίσω;

Από τα μέσα του ΧΙΧ αιώνα, και λίγο ακόμα προχωρώντας, τα υπαρξιακά άγχη μάς κυριεύουν. Και για τη ζωή και για τη γνώση. Στο φως δεν φαίνονται όσα μας καθορίζουν. Κι' η ονειρική αναζήτηση τώρα επανακάμπτει. Η νύχτα τα δικαιώματά της αναλαμβάνει και την επιστράτευση όλων των αισθήσεων ζητάει. Ένα Gesamtkunstwerk θα ήθελε για να μιλήσει.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ:
A. Böcklin,
- **Η νήσος των νεκρών**, 1880.
- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:
R. Wagner,
- **Ο θάνατος του Siegfried**, (διάρκεια: 8'12)

Ας είμαστε ειλικρινείς

Σε αγιογραφική “κορνίζα” το γυμνό πραγματικό σώμα τη δική του ελευθερία αντιτάσσει απέναντι στη “ντυμένη” κοινωνία που υποκριτικά αντιστέκεται. Η γυναικεία πλαστικότητα, ενάντια στις άκαμπτες μορφές αλλά και σκέψεις, κρυφές, φυλακισμένες αλήθειες, καλείται να εκφράσει. Με το διάφανο και το χρυσάφι, η “Απόσχιση” σε μια άλλη ηθική ελευθερία μας προσκαλεί.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ:

G. Klimt,

- **Nuda Veritas**, 1891

- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:

G. Mahler,

- **Συμφωνία αρ. 3**, (IV Sehr langsam. Misterioso, διάρκεια: 9'58)

ή

- **Συμφωνία αρ. 5**, (Adagietto, διάρκεια: 2'50)

Μια πραγματική έξοδος. Ο πολιτισμός δεν είναι "πια" ένας

Ας το αποφασίσουμε: δεν είμαστε το μόνο "νόμιμο" κέντρο του Κόσμου. Ας συμβιώσουμε, επιτέλους, με άλλους τρόπους σκέψης και ζωής. Όσο μπορούμε. Μήπως εκεί νέες . . . αρχαϊκές ευκαιρίες για διάσωση και αξιοπρέπεια, από αλλού φανούνε. Με διαδοχικές αναζητήσεις και κρίσεις κάπου κάθε φορά θα φθάνουμε. Μα όλο πιο πέρα αύριο θα θέλουμε να πάμε.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ: Τέσσερις πίνακες σε "σωστή" σειρά
P. Gauguin,
- **Χωρικές της Βρετάνης**, 1894
- **Από πού ερχόμαστε, ποιοι είμαστε, πού πάμε;** 1897
- **Το άσπρο άλογο**, 1898
- **Τα μπλε δένδρα**, 1888

- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:
C. Debussy,
- **Η Θάλασσα**, (διάρκεια: 9'17)

Όλο και πιο μοναχικοί είμαστε ανάμεσά μας !

Στο λήγοντα ρομαντισμό και στην κοινωνική πειθαρχία του Βορρά τα πρόσωπα αδυνατούν να εκφράσουν τα άτομά τους. Ό,τι διακρίνει το ένα από το άλλο εκτοπίζεται. Καμία επικοινωνία δεν υφέρπει ανάμεσά τους, πάρεξ το ύφος που από αλλού πηγάζει και ψυχολογικά τα καθορίζει.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ:
W. Hammershøi,
- **Πέντε πορträίτα**, 1901

- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:
E. Elgar,
- **Enigma Variations, Op. 36** (Adagio 'Nimrod', διάρκεια: 4'27)

Αβάσταχτη πια η αναντιστοιχία θεσμών και αξιών

Πρόσωπα και σώματα μαρτυρημένα. Η αντίφαση, ανάμεσα στον “άψογο” Νόμο και την κοινωνική πραγματικότητα γίνεται όλο και πιο έκδηλη. Η Τέχνη με πολλές απ’ τις μορφές της σχολιάζει. Ό,τι, σε λίγο κάτι θ’ αρχίσει να καταρρέει το καταγράφει.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ:
G. Klimt,
- **Η δικαιοσύνη**, 1903-1904

- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:
G. Mahler,
- **Η Συμφωνία αρ. IV** , (II. In gemachlicher Bewegung, ohne Hast, διάρκεια: 9’39)

Ο εκπεσμός είναι παγκόσμιος

Η τύχη της γέννησης ή η καταγωγή δεν φαίνεται να φθάνουν. Για να ασκηθεί σωστά η εξουσία άλλα απαιτούνται. Ανομολόγητη η διαπίστωση. Η ζωγραφική όμως, με τη μορφή του ανεπαίσθητου προσωπογραφικού υπαινιγμού, καθώς θα “εξυμνεί”, πολλά αντίθετα θα διαρρέει.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ:

P. Picasso,

- **Οι Δεσποινίδες της Avignon**, 1907

- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:

I. Stravinski,

- **Ιεροτελεστία της Άνοιξης**, (Μέρος I, Εισαγωγή, διάρκεια: 8')

Το άγχος δείχνει να φθάνει στα όριά του

Η μελαγχολία αγγίζει . . . τη σωματική παραμόρφωση. Με ατομικά ή συλλογικά πορτραίτα, μια ολόκληρη κοινωνία, είτε βαδίζει είτε χορεύει, δεν γνωρίζει πού θα καταλήξει. Έτοιμη να δεχθεί την κάθε λύση. Ο παροξυσμός παραμονεύει.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ:
E. Munch,
- **Ο χορός της ζωής**, 1900

- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:
J. Sibelius,
- **Valse triste**, (διάρκεια: 5'15)

Η αναζήτηση μιας γενικότερης αλήθειας

Πέρα από τα πράγματα τα συγκεκριμένα υπάρχουν αρχές που τα διέπουν. Αδιόρατες αυτές καθορίζουν τις μορφές. Η αισθησιακή αλήθεια δεν έχει να κάνει με την απομίμηση της φύσης.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ:
V. Kandinsky,
- **Αφαιρετική Ακουαρέλλα**, 1910

- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:
A. Schoenberg,
Συμφωνία Δωματίου Νο 1, Op. 9, (1-28, διάρκεια: 10')

Πίσω γρήγορα στα γεγονότα !

Αρκετά με τους υπαινιγμούς! Για καιρό οι απρόσιτες στους πολλούς "Αφαιρέσεις" αναγκάζονται να υποχωρήσουν. Και για καιρό κάπου στο πλάι θα τεθούνε. Τώρα στο Μεσοπόλεμο πραγματικές επώνυμες μορφές κυκλοφορούν ανάμεσά μας. Και μας εγκαλούν. Την αναγνώριση του δράματός τους αξιώνουν.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ:
O. Dix,
- **Προσωπογραφία της Johanna EY**, 1924

- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:
W. Lutoslawski,
- **Συμφωνία αρ. I**, (Poco Adagio, διάρκεια:9'52)

Κί η σιωπή είναι παντού

Τριάντα χρόνια μετά τον W. Hammershøi, τα πρόσωπα συμπαρατίθενται, δεν συνυπάρχουν. Οι χώροι μάλλον πρωταγωνιστούν. Μέσα σε αυτούς οι ιδιαίτερες, οι πιο προσωπικές στιγμές μας, μια απίστευτη μοναξιά υποδηλώνουν. Και τα χρώματα, σε ένταση θανάτου, ακόμα πιο πολύ μας κάνουνε μονάχους.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ:

E. Hopper,

- **Δωμάτιο στο Brooklyn**, 1932

- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:

G. Gershwin,

- **Πρελούδια, II**, (διάρκεια: 3'38) ή

L. Bernstein,

- **Συμφωνικοί χοροί από το W. S. S. 'Somewhere'**, (Adagio, διάρκεια: 4' 37)

Κί' όμως δεν αντιδράσαμε αμέσως

Η μεγάλη σύνοψη, η πιο "Μεγάλη" ίσως, με αφορμή ό,τι συνέβη και όχι από φαντασία, την πιο αποκρουστική πράξη καταγγέλλει. Με την παραλλακτική αναπαράσταση διεθνοποιείται η κατακραυγή. Και αποεθνοποιείται το γεγονός. Έτσι παγκόσμιο θα γίνει. Προειδοποιεί για ό,τι πλησιάζει.

- ΕΙΚΑΣΤΙΚΗ ΕΝΔΕΙΞΗ:

P. Picasso,

- **Guernica**, 1937

- **Ο κόκκορας**, 1937

- ΠΑΡΑΚΕΙΜΕΝΟΣ ΜΟΥΣΙΚΟΣ ΛΟΓΟΣ:

J. Rodrigo,

- **Κοντσέρτο της Aranjuez**, (Adagio, διάρκεια: 12'3)